

Wydział Pedagogiki i Psychologii
Zakład Teorii Wychowania

BEATA STOLA-MAJ

*Alan L. Berman and David A. Jacobs „Adolescent Suicide
Assessment and Intervention”. American Psychological
Association. Washington 1991*

Alan L. Berman and David A. Jacobs „Adolescent Suicide Assessment and
Intervention”. American Psychological Association. Washington 1991

Zjawisko samobójstw to problem ważny, choć często przemilczany lub traktowany w kategoriach „sporadycznych przypadków”. Brak jest wnikliwych opracowań tego tematu, a nawet miarodajnych, faktycznych danych mówiących o aktach samoagresji, zwłaszcza dokonywanych przez dorastającą młodzież. A przecież samobójstwo stanowi najdramatyczniejsze przerwanie procesu samorealizacji, jest to zamach młodego człowieka na szanse własnego rozwoju. Niepokojące tendencje wzrostowe zjawiska obrazowane są jedynie danymi statystycznymi rejestrów policyjnych, mimo woli akcentującymi aspekt kryminalny. Według tych zestawień liczba dokonanych samobójstw wzrosła zastraszająco w ciągu ostatnich kilku lat, np.: z 248 (w r. 1990) do 556 przypadków (w r. 1994). Obniża się też granica wiekowa małoletnich samobójców (10–14 lat). Wśród nich zanotowano wzrost z 46 przypadków (w r. 1992) do 101 (r. 1995)¹. Alarmujące dane winny skłonić do zajęcia się tym problemem, a zwłaszcza uzasadniają konieczność podjęcia badań epidemiologicznych, poszukiwania przyczyn, motywów i okoliczności związanych z aktem ostatecznej autodestrukcji, a w efekcie doprowadzić do powstania strategii wychowawczych, mogących w istotny sposób poprawić sytuację.

Istnieje zapotrzebowanie na literaturę związaną z tym tematem i opracowania, które miałyby charakter nie wyłącznie kryminalny, ale kliniczny i psychologiczno-pedagogiczny, nie tylko teoretyczny, ale i pragmatyczny. Dopóki takich

---

¹ Są to dane wprawdzie opublikowane w prasie, ale chyba jedyne w ostatnim czasie pozwalające zetknąć się z problematyką nie tylko opinii publicznej, ale i środowiskom zajmującym się zawodowo wychowaniem. Por.: „Polityka” nr 25 (22 czerwiec 1996), s. 28–29.

pozycji nie ma na naszym rynku księgarskim, warto odwołać się do publikacji obcojęzycznej A. Bermana i D. Jobesa. Recenzowana pozycja, jakkolwiek wydana na samym początku obecnego dziesięciolecia, pojawiła się w Polsce w r. 1994. Stanowi jednak raczej trudno dostępne źródło, gdyż posiadają ją nieliczne biblioteki, a to niektóre jedynie jako depozyt. Warta jest jednak polecenia ze względu na wieloaspektowość ujęcia zjawiska samobójstw ludzi młodych, sposób zbierania i prezentowania danych, a zwłaszcza z racji ciekawych propozycji rozwiązań terapeutycznych i strategii profilaktycznych, warta jest polecenia, a szczególnie pedagogom i psychologom.

Książka poświęcona problematyce samobójstw wśród młodzieży składa się z 6 rozdziałów poprzedzonych przedmową i wstępem oraz uzupełnionych bogatą bibliografią tematu.

Autorzy, opierając się na szeroko zakrojonych i długofalowych badaniach dotyczących epidemiologiczności zjawiska, odwołując się do klinicznej analizy przypadków oraz doświadczeń pedagogów, psychologów, socjologów i psychiatrów, starają się ukazać w pełni problematykę samobójstw ludzi młodych. Jakkolwiek tragiczny problem znany jest w całym świecie, jednak w opracowaniach ujmowany bywa jedynie aspektowo. Dlatego autorzy omawianej książki starają się w sposób wielopłaszczyznowy i możliwie wszechstronny przeprowadzić analizę zjawiska, aby wyjaśnić i syntetycznie przedstawić *spectrum* przyczyn i okoliczności podejmowania przez młodych aktów autodestrukcji i samoagresji.

W rozdziale pierwszym Berman i Jobes zastanawiają się nad epidemiologią zjawiska wśród populacji młodych (w wieku 15–25 lat), a także nad wieloczynnikowością elementów i różnorodnością uwarunkowań wpływających na akt pozbawienia się życia. Ukazują, jakie elementy życia codziennego w domu i w szkole zdecydowanie i istotnie korelują z pewnymi tendencjami samobójczymi. Jest to próba wskazania pełnej gamy czynników determinujących postępowanie i skłaniających młodzież do podejmowania takich specyficznych decyzji. Autorzy charakteryzują poszczególne czynniki, takie jak: wiek, rasa, różnice demograficzne, pochodzenie, uwarunkowania ekonomiczne, a nawet geograficzne, czas i miejsce aktu samobójczego oraz różnorodność sposobów pozbawienia się życia. Poddając analizie te poszczególne czynniki, czynią próby ich połączenia i wykazania oddziaływania wzajemnego oraz zbadania siły ich wpływu na popełnianie samobójstwa. Podejmując też zagadnienie grup zwiększonego ryzyka samobójczego, nie koncentrują się na aktach manipulacji, lecz okolicznościach realnego zagrożenia życia. Ciekawe są zaprezentowane w książce zestawienia danych przekrojowych, zebranych w ciągu 30 blisko lat badań, na podstawie których można zaobserwować tendencje, jakie wykazuje to zjawisko i jego modyfikacje pod wpływem przemian kulturowych i ekonomicznych.

Rozdział drugi, stanowiący część teoretyczną, ukazuje różne teorie tłumaczące istnienie zjawiska samobójstw. Dobrze opisane są tu ujęcia socjologiczne, psychologiczne, biologiczne i prawne, próbujące tłumaczyć zachowania autodestrukcyjne.

Ważną nowością jest wieloaspektowość i kompleksowość ujmowania zjawiska w świetle kilku teorii jednocześnie, przy zachowaniu indywidualności każdego pojedynczego przypadku.

Postrzegana różnorodność elementów warunkujących i determinujących samobójstwo sprawia, że musi być ono rozważane jako zjawisko zależne od innych, szerszych, posiadających tendencje rozwojowe, podlegających swoistym mutacjom, zdolnym oddziaływać na psychikę całych grup i społeczeństw. Jednocześnie autorzy podkreślają bardzo indywidualny charakter każdego pojedynczego przypadku autoagresji. Istotne jest tło, kontekst i inspiracja każdej sprawy, ale nie można pominąć faktu, że większość popełnionych samobójstw ze względu na swą specyfikę nigdy nie zostanie do końca wytłumaczona i zrozumiana. Autorzy wykazują to, stosując interesującą ekspozycję konkretnych przypadków, obrazowaną studium klinicznym na tle szeroko pojętego kontekstu społecznego i kulturowego. Ważna jest również sugestia istnienia sprzężenia zwrotnego między poszczególnymi elementami zjawiska.

Trzeci rozdział, o charakterze metodologicznym, dotyczy analizy materiału empirycznego. Ukazane są w nim trudności z przeprowadzeniem tego typu badań oraz metody, jakie zastosowano w poszukiwaniach rozwiązań problemu. Wykorzystano kliniczne studium przypadku, studium socjologiczne rodziny i grupy, analizę ekologiczną i listy ofiar, jednocześnie prowadzono badania medyczne, psychologiczne i psychiatryczne przed i powypadkowe. Rozważania wzbogacono licznymi przykładami wypadków, które uwypuklają wieloaspektowość zjawiska autoagresji.

Autorzy zwracają uwagę na to, że wszelka wiedza na ten temat wywodzi się z doświadczenia i tylko na tej podstawie można budować systemy tłumaczące ten skomplikowany problem, nie odwrotnie, apriorycznie. Przestrzegają przed zbytnim ujednostkowieniem przypadku i przed traktowaniem ofiary jako numeru statystycznego, zdającego się potwierdzać lub obalać prawdziwość jednej teorii. Celem uniknięcia niedopuszczalnych uproszczeń proponują stosowanie analizy wielopłaszczyznowej.

Istotne jest podkreślenie istnienia wielu czynników wzmacniających negatywnie, przechodzących w kompleks elementów podwyższonego ryzyka dla ludzi młodych i nie całkiem ukształtowanych psychofizycznie, mało okrzepłych społecznie i wychowawczo, a przez to mniej odpornych. Do tych czynników należą negatywne doświadczenia fizyczne lub psychiczne, stresy, życie w napięciu i strachu, poczucie wyobcowania w rodzinie i grupie, rozbicie sprawności biopsychicznej, niepewność wymagań, poczucie bycia niepotrzebnym i niskiej własnej wartości, brak właściwej orientacji w otaczającym świecie, skutki manipulacji, sztucznie stymulowana eskalacja doznań itp. One to w istotny sposób wpływają na podejmowane akty samodestrukcji, zaś ich poznawanie, łączenie i wydobywanie specyfiki oddziaływania może pomóc w zapobieganiu samobójstwom, skutecznie wspomóc działania prewencyjne i profilaktyczne.

Badaniom i ocenom zachowań pra- i parasamobójczym poświęcony jest rozdział czwarty książki. Ukazane są w nim wyniki analiz prac młodych, to jest rysunków, wierszy, rozmów, przypadkowych zdań metaforycznych, napisów na ścianach, zapisów pamiętnikowych itp. Stanowią one najczęściej sygnał ostrzegawczy i mają istotne odniesienie do badań klinicznych.

Berman i Jobses są przekonani, że pierwsze apele stanowią eksplikację momentu zagrożenia i już wtedy należy interweniować, nie czekając na rozwinięcie

się procesu samodestrukcji lub potwierdzanie jego istnienia. Wczesna interwencja musi dotyczyć całości osoby, uwarunkowań wewnętrznych i zewnętrznych, zmian sytuacyjnych i zjawiska podwyższonego wewnętrznego niepokoju. Interwencja rozumiana jest tu nie jako pojedyncza ingerencja, ale pewien proces, gdyż zagrożenie może rozwijać się i przekształcić, a trudne do opanowania tendencje samobójcze.

Konsekwencją powyższych postulatów jest konieczność ukazania różnych strategii, a w nich sposobów leczenia, poddawania terapii i traktowania młodocianych samobójców. Poświęcony jest im piąty rozdział pracy. Autorzy przedstawiają metody wspomagania młodzieży, która często sama dla siebie stanowi zagrożenie. Wśród bardziej skutecznych wymieniają metodę progresywnego wzmacniania dobrego samopoczucia, różnorakie metody zmian reakcji na pozytywne, metodę zawierania kontaktów terapeutycznych, metodę planu przyszłościowego, modelowania zachowań, terapię rodzinną, grupową i indywidualną, niekiedy farmakoterapię.

Autorzy mocno akcentują istotne znaczenie tzw. interwencji kryzysowej, tłumacząc jednocześnie, jakimi sposobami chronić dziecko przed nim samym. Zajmują się też interwencją pozakryzysową, dotyczącą faktów okołozjawiskowych, rozplanowaną w czasie i społeczeństwie. Przestrzegają przed niebezpieczeństwem karygodnych błędów, polegających na wrywkowym traktowaniu zjawiska, brakiem kompleksowej jego analizy, przed (często z tego wynikającą) niezajomością strategii i technik pomocy oraz przed selektywnością w oddziaływaniach.

Ostatni rozdział poświęcony jest ważnemu problemowi prewencji i profilaktyki, z wyartykułowaniem wszelkich działań publicznych, zwłaszcza podejmowanych przez organizacje stojące w obronie życia. Wielką wartość posiada przedstawiony przez autorów wykaz działań możliwych do zastosowania w życiu publicznym. Mówią oni m.in. o konieczności powszechnej edukacji dotyczącej tematu, o niezbędności i sposobach zapoznawania się z różnymi zjawiskami patologicznymi, ich uwarunkowaniami i sposobami radzenia sobie z nimi. Projekt przedstawiony przez autorów stanowi syntezę różnych form pomocy: tak przedkryzysowych, jak i działań interwencyjnych w czasie istnienia zagrożenia, wykorzystania środowiska ludzi zdrowych, a także konieczności adaptacji różnych programów profilaktycznych.

Omawiana książka zawiera dużo materiałów empirycznych, wzbogaconych o ciekawą analizę klinicznych przypadków ilustrujących zjawisko samobójstw młodocianych. Interesujący jest jej wieloskładnikowy aspekt terapeutyczny i sposób przechodzenia od teorii do praktyki. W literaturze polskiej najobszerniejsze studium dotyczące tej problematyki przedstawił B. Hołyst w książce *Samobójstwo — przypadek czy konieczność* (PWN, Warszawa 1983). Opracowanie to ma jednak charakter bardziej jednostronny ze względu na kryminalny aspekt rozważań. Natomiast recenzowana książka dwójki autorów bardziej koncentruje się na wieloaspektowości i wielopostaciowości zjawiska i na koniecznej głębi analiz długofalowo i szeroko gromadzonego materiału oraz na kompleksowych działaniach profilaktyczno-interwencyjnych. W sposób nowatorski podaje nie tylko dotykający osoby zakres problemu, ale i projekty jego rozwiązywa-

nia oraz zapobiegania rodzącemu się zjawisku. Można ją określić jako studium interdyscyplinarne.

Tematyka samobójstw w różnych środowiskach traktowana jest jako swoiste *tabu*. Samo zjawisko rozważane jest raczej w kategoriach wąsko rozumianej patologii społecznej, ukierunkowujących badania jedynie na aspekt kryminalny. Zwłaszcza na polskim gruncie brakuje realnych i porównywalnych danych na temat samobójstw młodocianych, a istniejące statystyki powstają jedynie na podstawie danych zgłoszonych bądź odnotowanych. Brak dokładniejszych opracowań wynika też z faktu, że nie są przeprowadzane ogólnokrajowe i długofalowe badania epidemiologiczne, które pozwoliłyby zorientować się w rozmiarach, etiologii i stopniu zagrożenia tym zjawiskiem, dotyczącym coraz większe i młodsze grupy wiekowe. Zmieniające się uwarunkowania polityczne, ekonomiczne, kulturowe, zmiany środowiska wychowawczego i narastające dysproporcje edukacyjne, zagrożone i zmutowane środowisko biopsychiczne, zmiany ekologiczne, zagubienie młodych w aktualnej rzeczywistości polskiej sprawia, że temat wydaje się bardzo istotny dla przyszłości narodu. Istotny też wydaje się brak podstawowej koncepcji człowieka i osoby. Dlatego też psychologowie, socjologowie, a zwłaszcza pedagogowie muszą zdawać sobie sprawę z niebezpieczeństwa zjawiska. Recenzowana pozycja uwrażliwia na powyższe problemy, inspirowane wielostronne ich ujmowanie i w sposób ciekawy, praktyczny i przystępny prezentuje opracowane już i sprawdzone strategie pomocy profilaktyczno-interwencyjne.

Warto wspomnieć, że istnieje dziedzina zwana „suicydologią”, dotycząca wszelkich okoliczności, uwarunkowań wewnętrznych i zewnętrznych, aspektów psychicznych, fizycznych, medycznych, społecznych, a nawet kryminalnych, które mają związek z aktem samobójstwa. W naszej opinii społecznej akty te są ukrywane lub traktowane jako wydarzenie wywołujące dreszcz emocji i „kasowy” temat na pierwsze strony (brukowych) gazet lub bezowocne ubolewanie. Nie bierze się jednak pod uwagę danych mówiących o liczbie samobójczych prób i zgonów wśród nastolatków i konieczności przeciwdziałania wzrostowej tendencji zjawiska i jemu samemu, o skutecznym przeciwdziałaniu niebezpieczeństwom, jakie zagrażają ludziom młodym. Nie uwzględnia się też konieczności zabezpieczenia społeczeństwa przed „toksycznością” zwrotnego oddziaływania samobójstw (zwłaszcza młodocianych) na społeczeństwo.

Omawiana publikacja może zatem skutecznie pomóc i twórczo zainspirować działania profilaktyczne i interwencyjne w szkołach i w grupach zwiększonego ryzyka. Może tę rolę spełnić w stosunku do środowisk akademickich, inspirować i ukierunkowując badania, doskonalenie metod i przekładanie teorii na język *praxis*. Połączenie opisowości, aktualności danych, wskazań metodologicznych i praktycznych, rzadko spotykanej rozległości wizji problemu, z przystępnością prezentacji materiału sprawia, że warto tę pozycję polecić wszystkim, którzy mają do czynienia z dziećmi i młodzieżą. Ale upowszechnienie jej zależne jest od rzetelnego przetłumaczenia na język polski, a na to książka w pełni zasługuje. Naturalnie, że nie da się do naszych warunków zaadaptować wszystkiego. Istnieją bowiem liczne różnice geopolityczne, kulturowe, ekonomiczne i społeczne, odmiennie rzutują na kondycję młodych skutki działań politycznych, manipulacyjnych, przemian ostatnich lat, wpływających także degradująco na środo-

wisko wychowawcze, zwłaszcza w rodzinie. Są i inne czynniki, które znamienne wpłynęły na mentalność i kondycję psychofizyczną młodych. Warto jednakże wykorzystać, twórczo opracować i do polskich potrzeb przystosować przynajmniej elementy analiz, pomysły działań terapeutycznych i socjoterapeutycznych oraz strategii profilaktycznych i prewencyjnych, które można także na naszym gruncie realizować, a nawet wzbogacać. Książka warta jest polecenia, zwłaszcza pedagogom.